



 <https://doi.org/10.30563/turklad.900747>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by



programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 21.03.2021
Kabul Tarihi / Accepted date	: 01.06.2021
Yayın Tarihi / Date published	: 20.06.2021

Atıf / Citation

Sözen, Y. – Sağlam, S. (2021). “Refail Oğuztürk Dağlı'nın “Nargin Faciası” Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme”. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*, 5. Cilt, 1. Sayı, 22-40.

REFAIL OĞUZTÜRK DAĞLI'NIN “NARGIN FACIASI” ADLI ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

An investiatiin on refail oğuztürk dağlı's work titled "nargin faciası"

YAŞAR SÖZEN¹
SONER SAĞLAM²

Öz

Refail Oğuztürk Dağlı, Çağdaş Azerbaycan edebiyatının önde gelen şahsiyetlerinden biridir. Eserlerinde çeşitli konulara yer veren Oğuztürk, Çağdaş Azerbaycan edebiyatında özellikle tarihî poemalarıyla tanınmaktadır. Oğuztürk, yazdığı tarihî poemalarda genel Türk tarihi ve Azerbaycan Türklerinin tarihi ile ilgili konulara geniş yer verir. Oğuztürk'ün tarihî poemalarının yanında Türk tarihini konu alan tiyatro eserleri de vardır.

Oğuztürk'ün kaleme aldığı Nargin Faciası ve Nuri Paşa adlı tarihî dram eserleri bulunmaktadır. Nargin Faciası, Ruslar tarafından esir kampı olarak kullanılan Nargin adasındaki Türk esirlerin adadan kaçırılmasını konu edinir. Makalede, Refail Oğuztürk Dağlı'nın hayatı, edebî şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgi verilerek Nargin Faciası adlı tiyatro eseri incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Refail Oğuztürk Dağlı, Nargin Faciası, Tiyatro Eseri.

¹ Uzman. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD Mezunu. Pamukkale Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD Doktora Öğrencisi. Millî Eğitim Bakanlığı-Türkçe Öğretmeni. El-mek: goktug3525@hotmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6801-6442>.

² Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. Denizli / TÜRKİYE. El-mek: soner.saglam@gmail.com

 ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-0308-3326>.

Abstract

Refail Oğuztürk Dağlı is one of the leading figures of contemporary Azerbaijani literature. Oğuztürk, who includes various subjects in his works, is known in the contemporary Azerbaijani literature especially with his historical poems. In his historical poems, Oğuztürk gives a wide place to subjects related to the general Turkish history and the history of Azerbaijani Turks. Besides the historical poems of Oghuzturk, there are also historical drama works on the Turkish history.

There are historical drama works named Nargin Disaster and Nuri Pasha written by Oğuztürk. Nargin Disaster is about the kidnapping of Turkish prisoners on the island of Nargin, which was used as a prison camp by the Russians. In the article, information about the life, literary personality and works of Refail Oğuztürk Dağlı was given and the theater piece Nargin Disaster was examined.

Key Words: Refail Oğuztürk Dağlı, Nargin Disaster, Theater Piece.

Giriş

1. Refail Oğuztürk Dağlı'nın Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri

Refail Oğuztürk Dağlı; şair, yazar, tarihçi, etnograf, eğitimci, fikir adamı ve askerdir. Şairin asıl adı Refail Salman oğlu Mustafayev'dir. Oğuztürk Dağlı ise Refail Bey'in mahlası, Azerbaycan Türkçesindeki karşılığı ile tehellüsüdür. Şair, aslen Oğuz boyuna yani Oğuz Türklerine mensup olduğu için *Oğuztürk*; Oğuzların *Dağlı/ Kara Dağlı/ Dağlı* aşiretine bağlı olduğu için de *Dağlı* mahlasını kullanmış ve kullanmaya devam etmektedir (*Sözen, 2018: 15*).

Refail Oğuztürk Dağlı, 22 Mayıs 1966'da Bakü'de doğar. Ancak aslen Azerbaycan'ın Hızı bölgesindedir. 1973'te Bakü'de Yasamal Bölgesi'nde yer alan 21 Numaralı Ortaokula başlar ve 1983'te bu okulu bitirir. 1983 yılının Aralık ayından 1985 yılının Haziran ayına kadar farklı işlerde çalışır. 1985 yılının Ağustos ayında Leningrad (Şimdiki St. Petersburg) Ali Harbî (Askerî) Mühendis Mektebine girer ve 1990 yılında bu okulu bitirir. Bu okuldan mezun olduğunda "Teğmen" askerî rütbesini alır. 1991'de Şimali Qafkas (Kuzey Kafkas) Askerî Dairesinin Roket Kurşunları Poligonunda hizmet eder. Yine aynı yıl içerisinde Zakafkas Askerî Dairesine geçer. Lakin doğduğu topraklara olan bağlılığı ve vatan sevgisi onu Azerbaycan'a getirir. 1992'de Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinde göreve başlayan Oğuztürk, 2003 yılına kadar bu görevi yerine getirir. 1993 ve 1994 yıllarında cephe bölgesinde -Ağdam Bölgesi Arazisi-kalır ve görev yapar. Daha sonra cephe sahasında Karabağ Bölgesi'nde bulunur ve hizmet eder. 2003'te Haydar Aliyev adına Azerbaycan Ali Harbî Mektebinde, Silahlı Kuvvetlerin Talim ve Tedris Merkezinde muallim, başmuallim ve silsile reisi vazifelerinde bulunur. 2003 yılında Yarbay rütbesiyle emekliye ayrılır. Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinde askerî öğrencilerin eğitiminde ve genç subayların yetiştirilmesinde, emekli olmasına rağmen halen aktif bir şekilde görev yapar ve Azerbaycan Ordusunda askerî dersler verir (*Sözen, 2018: 17-19*).

Refail Oğuztürk Dağlı, birçok tarihî poemanın, şiirlerin, gazellerin, koşmaların, tiyatro eserlerinin, makalelerin, ilmî ve belgesel film senaryolarının yazarıdır. Edebiyat, tarih, harp (savaş) sahalarında birçok eseri ve makalesi vardır. Vatan, toprak, bağımsızlık, kahramanlık ve beşerî konularla ilgili, devrin taleplerine uygun olan eserleri Azerbaycan edebiyatına kazandırmaktadır. Birçok edebî ve ilmî eserin müellifi olmasına rağmen kendisinin de ifade ettiği gibi ağırlığı daha çok tarihî poemalara verir. Tarihî poemaları tamamen tarihî gerçeklere, ilmî belgelere ve arşiv materyallerine uygun olarak yazar. Aslında bu durum son yıllarda Azerbaycan'da şair ve yazarlar tarafından tercih edilen bir sanat anlayışıdır. Belki de onlar tarihî olayları ve gerçekleri, bilgiye dayanan kitaplar ile değil de şiir şeklinde anlatarak ve söyleyerek özellikle gençlerin tarihe olan merakını bir nebze olsun gidermiş, gençlere tarihi sevdirmiş ve millî bir tarih bilinci oluşturmaya çalışmışlardır. Bu yolu Oğuztürk de tercih eder ve

Azerbaycan Türklerinin tarihini daha çok tarihî poemalar yazarak anlatmaya çalışır (Sözen, 2018: 20).

Azerbaycan edebiyatında büyük ve uzun hacimli şiir olarak adlandırılan poema, Azerbaycanlı birçok şair tarafından yazılması zor olmasına rağmen tercih edilen bir şiir türü ve sanat anlayışıdır. Özellikle tarihî bir konuyu merkeze alıp, bu konuyu işleyen şiirlere de tarihî poema denir. Tarihî poema yazma, Azerbaycan edebiyatında geçmişten günümüze önemli bir yere sahiptir. Çünkü toplumu derinden etkileyen tarihî olayların şiirle birlikte anlatılması, şair ve yazarlar arasında tercih edilen ve kullanılan bir yöntemdir. Çağdaş Azerbaycan edebiyatında poema yazmayı tercih eden şair ve yazarlardan biri de Refail Oğuztürk Dağlı'dır. Çoğunlukla kaleme aldığı tarihî poemalarla tanınsa da, şairin yazdığı dinî içerikli poemalar da vardır.

Oğuztürk'ün edebî kişiliğine baktığımızda karşımıza üç temel unsur çıkar. Bunlar; onun şair ve askerî kişiliği ile tarihçi kimliğidir. Bu üç unsur birleşerek şairin edebî şahsiyetini meydana getirir (Sözen, 2018: 20). Oğuztürk, her şeyden önce bir şairdir ve edebî şahsiyetini oluşturan en önemli özellik şair kişiliğidir. Oğuztürk, Çağdaş Azerbaycan edebiyatında Türk ruhunu ve kimliğini en iyi şekilde işleyen ve yansıtan şairlerden biridir.

Oğuztürk'ün edebî şahsiyetini oluşturan diğer bir unsur, askerî kişiliğe sahip olmasıdır. Oğuztürk'ün asker olması, edebî şahsiyetini ciddi manada etkiler. Azerbaycan'ın Sovyetlerden ayrılarak bağımsız olması sürecindeki olaylara, Sovyet yönetiminin son dönemlerde Azerbaycan Türklerine karşı yaptığı katliamlara, doksanlı yıllarda Azerbaycan'da meydana gelen bütün önemli gelişmelere bir asker olarak şahit olur. Asker olarak yaşadığı ve gördüğü olayları eserlerinde işler ve özellikle şiir ve poemalarında bu tarihî olaylara ve konulara yer verir.

Oğuztürk, aynı zamanda bir tarihçi, araştırmacı ve ilim adamıdır. Tarihî poemalarını, tamamen tarihî gerçeklere dayanarak ve yıllarca yaptığı araştırmalar neticesinde yazar. Tarihî gerçekleri, yazdığı kitaplardaki dipnot ve kaynaklarla ortaya koyar. Ayrıca Oğuztürk'ün yirmi yıl boyunca yaptığı araştırmaların sonucunda yazdığı bir araştırma ve inceleme kitabı olan *Hızı-Siyazen Bölgesinin Tarihi* adlı bir eseri de vardır. Bu eserin yazılması ve ortaya koyduğu bilgiler, Oğuztürk'ün araştırmacı ve tarihçi kimliğinin bir göstergesidir.

Refail Oğuztürk Dağlı'nın eserlerine baktığımızda, şimdiye kadar yayımlanan *Sızan Hakikatler-Oğuzname* (2002-2015), *Vahdet Hasreti* (2006-2015), *Cennet Kapıları* (2006-2016), *Hazreti Zul Kar Neyn* (2008-2016), *Hızı-Siyazen Bölgesinin Tarihi* (2011) ve *Tavlu-Hun, Göy-Türk, Aran* (2019) adlı kitapları Çağdaş Azerbaycan edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Bunun yanında Oğuztürk'ün yazdığı senaryolarına göre çekilmiş *Vatan Sevgisi* (2008-2010), *Beşparmak-Hun Seddi* (2009), *Bir Millet-İki Devlet* (2010), *Aypara* (2010) ve *Şehitlik Zirvesi* (2014-2015) adlı belgesel filmler Azerbaycan televizyonlarında gösterime sunulmuştur. Şairin kitaplarını incelediğimizde sekiz tarihî, beş de dinî olmak üzere 13 poema, 24 şiir, 26 gazel, ve 2 de tiyatro eseri (Tarihî Dram) olduğunu görmekteyiz. Poemalardan *Sızan Hakikatler-Oğuzname*, *Halkın Seheri*, *Çanakkale Zaferi*, *Vahdet Hasreti*, *Mukaddes Görüş*, *Hazreti Zul Kar Neyn*, *Tavlu-Hun*, *Göy-Türk*, *Aran-Oğuzname* ve *Azerbaycan Bayrağı* tarihî; *Cennet Kapıları*, *Adil Şah*, *Şeyhin Galibiyeti*, *Hakani ve Tacir*, *Rüşvetkâr* ve *Mümin* adlı poemalar ise dinî içeriklidir.

Sızan Hakikatler adlı Oğuzname, poemalar içinde en uzun olanıdır. Ayrıca bu poema, çağdaş Türk dünyası edebiyatlarında Oğuzname yazma geleneğinin devam ettiğini göstermesi bakımından da önemlidir. Şairin son kitabına adını veren ve 2019 yılında Hazar Üniversitesi Neşriyatında neşredilen *Tavlu-Hun*, *Göy-Türk*, *Aran* adlı tarihî poema da tür olarak bir Oğuzname'dir. Oğuztürk, böylelikle Türk dünyasında Oğuzname yazma geleneğini bu tür eserler kaleme alarak sürdürmektedir.

Oğuztürk, şiir, gazel, poema ve diğer eserlerinde birçok konuyu işler ve dile getirir. Ancak Oğuztürk'ün özellikle manzumelerinde işlediği konuları dinî, millî ve toplumsal değerler olarak sınıflandırabiliriz. Dinî değerler olarak *Allah*, *Dua* ve *Tavsiye*, *Dünyanın Geçiciliği*, *Hakikat*, *Helal* ve *Haram*, *Hz. Muhammed*, *İbadet* (Özellikle *Namaz* ve *Oruç*), *İman*, *İslamiyet*,

Kur'an-ı Kerim, Nefis, Nicat/Kurtuluş, Rızık, Sabır, Şehitlik Makamı, Tamah ve Tövbe; millî değerler olarak *Azerbaycan, Bağımsızlık, Bayrak Sevgisi, Tarih, Türkçe, Türkçülük ve Turan, Türk-İslam Düşüncesi, Vahdet/Birlik Düşüncesi ve Vatan Sevgisi*; toplumsal değerler olarak ise *Adalet, Aile, Bireyin Terbiyesi, Eleştiri, İlim ve Bilim, Kadın, Ölüm, Rüşvet ve Vicdan* gibi temalar karşımıza çıkar. Oğuztürk, Türkçü bir dünya görüşüne sahip olduğu için eserlerinde millî değer ve temalara daha çok ağırlık verir ve bu değerleri her fırsatta dile getirir.

2. Nargin Faciası'nın İncelenmesi

Nargin Faciası adlı tiyatro eseri, Nargin adası ile ilgili genel bir bilgi verildikten sonra konu, şahıs kadrosu, olay dizisi, mekân tahlili ve zaman başlıkları altında incelenmiştir. Çalışmada metin merkezli yaklaşım esas alınarak tahkiyeli eserleri inceleme yöntemi kullanılmıştır. Nargin Faciası adlı tiyatro eseri, tahkiyeli eserleri oluşturan konu, şahıs kadrosu, olay dizisi, mekân tahlili ve zaman unsurları bakımından incelemeye tabi tutulmuştur.

2. 1. Nargin Adası Hakkında Genel Bilgi

Nargin, Hazar Denizinin açıklarında bulunan bir ada olup, kıyıya yani Bakü'ye olan uzaklığı yaklaşık olarak 11-12 km civarındadır ve Bakü takımadalarının en büyüğüdür. Diğer bir adı *Büyük Zire*'dir. *Zire* kelimesi, Azerbaycan Türkçesinde ada anlamına gelir ve Arapça *ada* anlamına gelen *cezire* kelimesindeki *-ce* hecesinin düşmesiyle oluşur. Nargin, Abşeron yarımadasının güneyinde yer alır ve Bakü körfezini denizden ayırır. Nargin adasının yüz ölçümü 3.5 km kare, uzunluğu 3.1, genişliği ise 0.9 km'dir. Üzerinde bitki örtüsü yok denecek kadar azdır. Nargin adasının ve *Daş Zire* olarak da bilinen *Vulf* adasının isimlerini Birinci Petro vermiştir. Petro, bu iki adayı Finlandiya Körfezi'nde bulunan aynı adlı adalara benzeterek böyle isimlendirmiştir (Aşırılı, 2015: 29).

Nargin adası Azerbaycanlı Türkler, adadaki esirler ve halk arasında "Yılanlı ada, Yılan adası, Cehennem adası, Ölüm adası, Arsa-i Kerbela ve Makber" adlarıyla da anılır. Adaya, yılanların çok olmasından dolayı *Yılanlı ada* veya *Yılan adası* denilmiştir. Adadaki Türk esirler, adadaki zor şartlardan -susuzluk, açlık, bulaşıcı hastalıklar, bakımsızlık, soğuk hava şartları vb.- Rus ve özellikle Ermeni yönetici ve askerlerin baskı, işkence ve zulmünden, ayrıca adada her gün ortalama 40-45 esirin hayatını kaybetmesinden dolayı adaya *Cehennem adası* veya *Ölüm adası* da demişlerdir. Azerbaycan Türkleri ve özellikle adadaki Türk esirlere her türlü yardımı yapıp, büyük fedakârlıklar göstererek onların sesi olan Azerbaycanlı aydınlar ise burayı *Arsa-i Kerbela* ya da *Makber (Mezar)* diye adlandırmıştır (Sözen, 2018: 41-42).

Nargin, 1915 ila 1917 yılları arasında ortalama 10-15.000 insanın bulunduğu bir esir kampıdır. Nargin, esir kampı olarak kullanıldığı dönemlerde toplamda yaklaşık olarak 40-45.000 esirin gelip geçtiği bir yerdir. Nargin adası, 19. yüzyılda Çarlık Rusya tarafından bir hapisane olarak kullanılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda ise Alman, Avusturya, Macar ve özellikle binlerce askerden ve sivilden oluşan Türk esirlerinin çok zor şartlar altında tutulduğu bir esir kampı görevini görmüştür (Sözen: 2018: 42).

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda mücadele verdiği en büyük cephelerden biri de Kafkas Cephesi'dir. Özellikle bu cephede yaşanan Sarıkamış Harekâtı'nda binlerce şehidimizin yanında, Ruslara esir düşmüş binlerce Türk askeri ve sivil vatandaş vardır. Bu esirler, çok zor şartlar altında yürüyerek veya trenlerdeki hayvan vagonları içerisinde Rusya ve özellikle Sibiry'a'daki esir kamplarına götürülür. Bu esir kamplarından biri de Bakü'de Hazar denizinin açıklarındaki Nargin adasıdır. Türk esirlerin birçoğu daha yolculuk sırasında susuzluktan, açlıktan, havasızlıktan, bulaşıcı hastalıklardan, baskı ve işkencelerden dolayı hayatlarını kaybeder. Esir kaplarına götürülenlerin de durumu hiç farklı değildir. Onlar da susuzluk, açlık, soğuk hava şartları, bulaşıcı hastalıklar, ağır işlerde çalıştırılmak gibi her türlü psikolojik, fiziki baskı ve şiddetten dolayı hayatlarını kaybeder ve şehit olur (Aşırılı, 2015: 25-71).

2. 2. Nargin Adası Üzerine Yapılan Akademik ve Edebî Çalışmalar

Çalışmamızın bu başlığında, öncelikle Nargin adasındaki esirlerin durumunun ulusal basın başta olmak üzere tüm dünya basınına nasıl yansıdığı ele alınarak, Nargin adası ve adadaki Türk esirlerle ilgili hem Azerbaycan hem de Türkiye’de yayımlanan akademik ve edebî eserler hakkında bilgi verilmiştir. Adadaki Türk esirlerin durumu, dönemin şartlarına göre hem ulusal hem de dünya basınında geç yer almasına rağmen, daha sonraki süreçte bu olaya yeterince yer verildiği söylenebilir. Azerbaycan ve Türkiye’de yapılan akademik ve edebî çalışmalara baktığımızda ise, şu ana kadar ciddi manada birçok akademik çalışmanın ortaya konulduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Ancak Nargin adası ve adadaki Türk esirlerin durumu, edebî yönden ihmal edilmiş, bu konuda çok az eser meydana getirilmiştir.

Nargin adasında bulunan esirlerin büyük bir çoğunluğu Türk’tür ve hem asker hem de sivil halktan oluşur. Bakü’nün ileri gelenleri ve zengin şahsiyetleri, aydınları, şairleri ve her Azerbaycan Türkü her türlü kısıtlama, tehdit ve risklere rağmen adadaki esir Türk kardeşlerine ellerinden gelen her türlü yardımı yapar ve fedakârlığı gösterir. Özellikle adadaki Türk esirlere yardım etmek için birçok cemiyet ve teşkilatlar kurulur, basın ve yayın yoluyla bu durum dünyaya duyurulmaya çalışılır. Esir Türklere yardım etmek için birçok cemiyet faaliyet gösterir; ancak bunların içinde en önemlileri “Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti, Bakü Müslüman Millî Komitesi, Bakü Müslüman Kadınlar Hayriye Cemiyeti, Muhtaçlara Kömek (Yardım) Cemiyeti, Kardeş Kömeği Cemiyeti ve Türk Esirlerine Yardım Komitesi”dir. Özellikle Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti’nin ve sonradan bu cemiyet tarafından kurulan Muhtaçlara Kömek Cemiyeti’nin adadaki esir Türkler için sayısız yardımları ve faaliyetleri olur. Ayrıca bu cemiyetler, esir Türklerin durumlarını özellikle “Açık Söz, Hümmet/ Himmet, Basiret, İkdam, Sada-yı Kafkas, Son Haber ve Şark” gibi gazete ve dergilerde basın yoluyla başta Azerbaycan olmak üzere bütün dünyaya duyurur (Aşırılı, 2015: 18-99).

Esir kampında tutulanların vaziyetinin ne derece dayanılmaz bir raddeye ulaştığıyla ilgili ilk somut bilgileri dünyaya duyuran ise, Azerbaycan’ın büyük devlet adamı ve halk önderi Neriman Nerimanov’dur. Nerimanov, “Hümmet” gazetesinin 28 Kasım 1917 tarihli sayısında “Gözyaşı Döktüren Cezire” adlı bir makale kaleme alır. Aynı zamanda başarılı bir gazeteci olan Nerimanov, esir kampındaki vaziyeti açık ve net bir şekilde gözler önüne seren makalesine şu çarpıcı ifadelerle başlar: “Keşke bu cezireye (adaya) gitmez olaydım. Keşke bir deri bir kemik bedenleri, fersiz gözleri, ah-u zar eden bu insanları görmez olaydım. Keşke, ‘Efendim, su!’”, ‘Efendim, yemek!’”, ‘Efendim, giyecek!’” sözlerini işitmez olaydım. Keşke; (vücutları) çıplak, dudakları soğuktan titreyen, yüzleri morarmış anasız babasız çocuklarla konuşmamış olaydım. Keşke hastanede, başları kerpiç üstünde can veren yiğitlere rast gelmemiş olaydım” (Aşırılı, 2015: 32).

Nargin’de tutsak alınan Türk esirlerin durumları gerçekten acımlacak haldedir ve çok kötüdür. Susuzluktan, açlıktan, bakımsızlıktan, soğuk hava şartlarından ve bulaşıcı hastalıklardan günde onlarca esir hayatını kaybeder. Ancak Türk esirlerin imdadına, aynı kanı taşıyan Azerbaycan Türkleri koşar. Onlara su, yiyecek, giyecek, para getirir ve her türlü yardımı yaparlar. Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti, esirlerin himayesini resmi olarak üstlenir ve resmi yollardan elinden gelen desteği sağlar. Esirlere hafta sonu pazar günü izin bile çıkarılır, esirler Bakü’ye getirilerek her türlü ihtiyaçları karşılanır. Ve en önemlisi de birçok esirin adadan kaçırılması sağlanır. Adadan kaçırılan esirlerin sayıları artınca Rus yönetimi, bu cemiyetlerin esirler ile ilgili faaliyetlerini kısıtlar (Sözen, 2018: 43-44).

Nargin adasındaki Türk esirler konusunu, ilk olarak Azerbaycan basın tarihinin değerli araştırmacısı, “Aksakal” gazeteci Şirmemmed Hüseyinov, Neriman Nerimanov’un “Himmet” gazetesinde yer alan “Nargin Ceziresi” makalesini yayınlarak gündeme getirir. Prof. Dr. Musa Qasımlı da “Birinci Dünya Muharebesi’nde Büyük Devletlerin Azerbaycan Siyaseti” adlı eserinde, esirler ve onlara Azerbaycan halkının gösterdiği yardımlar konusunu, arşiv belgeleri ışığında ele alır (Aşırılı, 2015: 14). Qılman İlkin ise “Türk Ordusu Bakü’de” adlı anılarında bu

konu hakkında ilginç gerçeklere yer verir. Ayrıca Prof. Dr. Firdovsiyye Ahmedova'nın basına verdiği çeşitli mülakatlarda esirlere yardım konusuna geniş bir şekilde değinilir. Son olarak Azerbaycanlı gazeteci ve araştırmacı yazar Akif Aşırılı, "Nargin: Sarıkamış-Kafkas Cephesi Esirlerinin Dramı" adlı araştırma kitabını kaleme alır. Bu kitap, Dr. Abdülhamit Avşar tarafından Türkiye Türkçesine aktarılır, Sarıkamış Dayanışma Grubu Başkanı Prof. Dr. Bingür Sönmez tarafından da yayına hazırlanır. Şu ana kadar Türkiye'de üç defa basılmıştır. Nargin adasında tutulan Türk esirler hakkında hazırlanan en kapsamlı ve akademik çalışmalardan biridir.

Türkiye'de ise bu bağlamda en önemli akademik çalışmalardan birisi, Cemil Kutlu'nun "Birinci Dünya Savaşında Rusya'daki Türk Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri Faaliyetleri" adlı yayınlanmamış doktora çalışmasıdır. Yine Rusların elindeki Türk esirleri konusunda yapılan bir başka önemli akademik çalışma da, Yusuf Akçura'nın Türk esirlerinin tutulduğu yerler, sayıları ve onların serbest bırakılmaları için Rusya'daki yürüttüğü faaliyetleri konu alan "Kızılay (Hilâl-ı Ahmer): 1914-1915" adlı Mesut Çapa'nın doktora çalışmasından kitaplaştırılmış olan eseridir. Nargin esirleri konusuna yer verilen bir başka çalışma da Betül Aslan tarafından hazırlanan "I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine Kardeş Kömeği (Yardımları) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi" adlı kitaptır. Nargin konusunun işlendiği eserlerden bir diğeri de, Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran'ın kaleme aldığı "Ana Ben Ölmedim: Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Esirler" adlı kitabıdır (Aşırılı, 2015: 15-16).

Ayrıca bu konuda üç önemli akademik makale de yazılmıştır. Birincisi, Mehmet Sadık Aran'ın 1961 yılında Ergenekon dergisinin ilk sayısında yayınlanan "Kardeş Kömeği (Yardımları)" adlı makalesidir. İkincisi, Durdu Mehmet Burak'ın Kastamonu dergisinde yayınlanan "Kastamonu Milletvekili Halit Bey'in Rusya ve Diğer Ülkelerde Kalan Türk Esirleri İle Alakalı Çalışması" adlı makalesidir. Üçüncüsü ise Atatürk Üniversitesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Betül Aslan tarafından kaleme alınan ve 2010 yılında Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nin 42. sayısında yayınlanan "I. Dünya Savaşı Esnasında Nargin Adası'nda Türk Esirler" adlı makalesidir. Bu konu ile ilgili belgesel bir film de hazırlanmıştır. Tuğgeneral Ziya Yergök'ün 1850 sayfalık üç cilt tutan el yazması hatıralarından yola çıkılarak hazırlanan "Cehennem Adası Nargin" adlı belgesel film de bu konuda yapılan önemli bir çalışmadır. Ayrıca Fahrettin Erdoğan'ın *Türk Elllerinde Hatıralarım*, Hüsamettin Tuğaç'ın *Bir Neslin Dramı*, Ramazan Balcı'nın *Tarihin Sarıkamış Duruşması* ve Vecihi Hürkuş'un *Bir Teyyarecinin Anıları* adlı kitaplarda da bu konu hakkında bilgi verilir. Hüseyin Baykara'nın *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, Celal Gasimov'un *Esrin Giyamet Çağı*, Mehmet Emin Resulzâde'nin *Azerbaycan Cümhuriyeti* ve Naki Keykurun'un *Azerbaycan İstiklal Mücadelesinden Hatıralar (1905-1920)* adlı kitaplarında da bu konu hakkında az da olsa bilgi verilir (Sözen, 2018: 47-48).

Nargin adasının Türkiye sahası edebiyatına yansımaları ise oldukça azdır. Türkiye'de bu konu hakkında sadece bir roman yazılmıştır. Selçuk Kızıldağ'ın 2007 ve 2014 yıllarında iki farklı yayınevinden çıkan *Nargin: Sarıkamış'tan Sibiryaya* adlı tarihî romanında, *Alptekin* adlı esirin şahsında, bir Anadolu ailesinin Nargin'de başlayıp Sibiryada devam eden ıstıraplı serüveni anlatılır. Nargin adasındaki Türk esirleri konusunda bu romandan başka Türkiye'de herhangi bir edebî esere rastlamadık.

Ayrıca 25 Mayıs 2018'de Türkiye'de gösterime giren, senaryosu Savaş Korkmaz'a ait, yönetmenliğini Kudret Sabancı'nın yaptığı, bir dram ve savaş filmi olan *Hürkuş: Göklerdeki Kahraman* adlı filmde, ilk Türk pilotu Vecihi Hürkuş'un hayatı anlatılırken az da olsa Nargin adasında yaşanan olaylara değinilir. Çünkü Vecihi Hürkuş, I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Sarıkamış Harekâtında bir Rus uçağını düşürüp, Ruslara esir olur ve Nargin adasında kalır. Daha sonra Azerbaycan Türklerinin yardımlarıyla adadan kaçırılarak Türkiye'ye gelir.

Vecihi Hürkuş'un hayatını konu alan bu filminden farklı olarak, Vecihi Hürkuş'un yaşamını, kahramanlıklarını ve Türk havacılık tarihindeki önemini anlatan, yazar *Orhan Bahtiyar*'a ait üç eser tespit ettik. Bahtiyar'ın Aya Kitap'tan 2013 yılında çıkan ilk eseri *Hürkuş İle Göklerde* adlı kitap, Vecihi Hürkuş'un hayatını kısaca konu edinen, çocuklar için kaleme alınmış bir çocuk kitabıdır. Bahtiyar'ın ikinci eseri ise, yine Aya Kitap tarafından 2014 yılında yayınlanmış, *Gece Teyyarede Açıkta* adlı romandır. Roman belgesel tarzında kaleme alınmış olup, Hürkuş'un hayatını konu edinir. Kısacası bir Vecihi Hürkuş romanıdır. Yazarın üçüncü eseri ise, İnkılap Kitabevi tarafından 2020 yılının Ekim ayında basılan *Vecihi-Kara Tehlike* adlı bir romandır. Eser, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında yarattığı mucizelerle Kurtuluş Savaşı'na büyük katkı sağlayan, Türk havacılık tarihinin mihenk taşlarından Vecihi Hürkuş'un azmini ve sarsılmayan inancını anlatan belgesel niteliğinde bir romandır. Vecihi Hürkuş, savaş döneminde 'Kara Tehlike' adıyla bilinir. Roman buradan adını alır. Eserde esir düşse de teslim olmamayı şiar edinen Vecihi Bey'in kadim topraklarımızda gösterdiği sayısız fedakârlıklar anlatılır. Bundan dolayı Oğuztürk'ün Nargin Faciası adlı tarihî dram eserini hem Çağdaş Azerbaycan edebiyatı hem de Çağdaş Türk edebiyatı için ortak bir eser olarak kabul edebiliriz.

19. yüzyılda bir hapisane olarak kullanılan Nargin adası, I. Dünya Savaşı'nda ise özellikle Türk esirlerin tutulduğu bir esir kampı işlevini görür. Hatta burada önemli bir Türk pilotu olan Vecihi Hürkuş da bir süre esir olarak kalır ve Azerbaycan Türklerinin yardımlarıyla adadan kaçırılarak Türkiye'ye gelir. Nargin adasındaki bütün esirler, Türk Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü kurtarması ile beraber serbest bırakılır. Ancak bu ada 1920 yılından sonra yani Sovyetler Birliği'nin yönetimi ele alması ile beraber tekrar esir kampı ve ölüm adası olarak işlevine devam eder. Özellikle Sovyet yönetimine karşı olan Azerbaycanlı Türkler, yazarlar, şairler, gazeteciler, fikir ve ilim adamları ve Türk Kafkas İslam Ordusu ile Türkiye'ye dönmeyip Azerbaycan'da kalan Türk subay ve askerleri, Nargin adasında esir olarak tutulur ya da kurşuna dizilerek öldürülür. Bunlardan biri de Azerbaycan millî marşının yazarı Ahmet Cevat'tır. Ahmet Cevat, 1937 yılında Nargin adasında kurşuna dizilerek öldürülür.

2. 3. Eserin Konusu

Nargin adasındaki Türk esirlerin durumu ve yaşadıkları şu ana kadar Azerbaycan edebiyatında manzum ve mensur olarak birçok edebî esere konu olmuştur. Bu eserlerden biri de Refail Oğuztürk Dağlı'nın kaleme aldığı, altı perdeden meydana gelen *Nargin Faciası* adlı tiyatro eseridir. Eser, sanatçının *Vahdet Hasreti* adlı kitabında yer alır. Kitabın 2006 yılında yapılan ilk baskısında Nargin Faciası adlı eser yoktur. Eser, yazar tarafından 2013'te yazılır ve esere kitabın 2015 yılında yapılan yeni baskısında yer verilir.

Nargin Faciası, tek bir kişi üzerine kurulmuş yani sadece bir kişiyi merkeze alan bir eser değildir. Tarihî bir olayı ve tarihin bir dönemini konu edinen, merkeze alan ve anlatan bir eserdir. Lakin tek bir kişi üzerine kurulmamış olsa da ön plana çıkan karakterler vardır. Örneğin, eserin başkişisi olarak *Sona Hanım Hacıyeva* kabul edilebilir. Sona Hanım'dan sonra eserin sonunda şehit olan *Elesger Bey Memmedov* ise ikinci kişi olarak görülebilir.

Kitapta ilk olarak *Nargin Faciası*'nın kısa bir özeti verilir. Devamında yazar, eserin oyuncu kadrosunu ayrıntılı bir şekilde özellikleriyle beraber tanıtır. Oyunda toplam yirmi altı karakter vardır. Bu karakterlerin on üçü Türk askerlerine yardım eden Azerbaycan Türk'ü, sekizi Türk askeri ve beşi ise Rus askeridir. Oyuncu kadrosundan sonra altı perdelik eser yer alır. Eserde yer alan Azerbaycanlı Türkler, Bakü'nün zengin ve önde gelen şahsiyetleri olup, aynı zamanda Bakü Müslüman Hayriye Cemiyetinin de üyeleridir.

Nargin Faciası, tamamen tarihî gerçeklere ve arşiv materyallerine uygun olarak yazılmıştır. Oğuztürk'ün eserde anlattığı bu olay, I. Dünya Savaşı sırasında Nargin adasında esir olarak tutulan Türk askerlerinin başından geçer ve bu askerler adadan kaçırılır. Bu olay, Azerbaycan Merkezi Devlet Arşivinde bulunan resmi belgelerde, Azerbaycanlı gazeteci ve araştırmacı yazar Akif Aşırılı'nın *Nargin: Sarıkamış-Kafkas Cephesi Esirlerin Dramı* adlı eserinde ve Azerbaycan'da bu konu hakkında yayınlanmış birçok tarihî kitapta yer alır.

Nargin Faciası, 1914-1915 yıllarında I. Dünya Savaşı'nda Türk-Rus cephesinde yani Kafkas Cephesi'nde, Sarıkamış harekâtında esir düşmüş ve Nargin adasında çok ağır şartlarda tutsak olduklarından dolayı, çoğunluğu helak olmuş binlerce Türk askeri ve siviline adına ithaf edilir. Rus-Türk cephesinde, Sarıkamış'ta esir düşmüş binlerce insanı, Çarlık Rusya'sının memurları Nargin adasına savaş esiri olarak yerleştirir. Kışın soğuktan, yazın sıcaktan, açlıktan, susuzluktan, bakımsızlıktan ve bulaşıcı hastalıklardan dolayı her gün 40-45 esir hayatını kaybeder. Bu esirlerin büyük çoğunluğu (Tahminen 10.000 asker) Anadolu Türklerindedir. Bakü'de ve şehrin etrafındaki arazilerde yaşayan insanlar, esirlerin bu acınılacak haline çok üzülür ve onlara çeşitli yollarla yardım etmeye çalışırlar. Böyle bir durumda soydaşlarının ve din kardeşlerinin yardımına yetişmek sorumluluğundan doğan hisler, bağlılık duygularını daha da güçlendirir. Bu duygular, Azerbaycan Türklerini mücadeleye ve kahramanlığa çağırır (Oğuztürk, 2015: 3-5).

Nargin Faciası'nda bu emsali görülmemiş kahramanlık örneklerinden biri terennüm edilir. Eserde nice cesur insan, bir amaç uğrunda birleşir ve hayatlarını tehlikeye atarak sekiz esir Türk askerini Nargin adasından kaçırıp gizlice Türkiye'ye gönderir. Bunu planlayanlar, Azerbaycan'ın önde gelen kişileri ve Azerbaycan Türklerini temsil eden şahsiyetlerdir. Özellikle eserde Bakü Müslüman Kadın Hayriye Cemiyeti'nin Başkanı Sona Hanım adıyla tanınan şahsiyet, başroldedir ve diğer arkadaşlarıyla -Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin üyeleri- o dönemde Türklerin Ruslara ve Ermenilere karşı verdikleri mücadeleyi en iyi şekilde canlandırır. Bu olay sonucunda Türk subay ve askerlerinin Türkiye'ye kaçmasını sağlayan Elesger Bey adıyla tanınan şahsiyet, Ruslar tarafından öldürülür. Ancak sekiz Türk askeri de bağımsızlıklarını elde ederek Türkiye'ye gelir. Bu askerlerin kaçırılma amacı, bu coğrafyada, diğer esir kamplarında ve özellikle Nargin adasında yaşanan bu olayları Osmanlı Devleti'ne bir şekilde anlatmaktır. Bunu en iyi şekilde esir asker ve komutanların yapacaklarını düşündüklerinden dolayı onları kaçırmışlardır. Çünkü bu dönemde, Osmanlı Devleti çok zor durumdadır. Birçok cephede savaşır ve var olma mücadelesi verir. Bundan dolayı buradaki esir askerlerin bir kısmı kaçırılarak, Osmanlı'nın bu durumdan haberdar olması istenilir. Fakat geriye kalan binlerce Türk esir, bu adada hayatını maalesef trajik bir şekilde kaybeder.

Nargin Faciası, 20 Haziran 2017 tarihinde *Azerbaycan Millî Dram Tiyatrosu*'nda sahneye konulur. Eserdeki karakterleri canlandıran oyuncular, Azerbaycan Devlet Tiyatrosunun, Azerbaycan Belediyesi'nin ve Azerbaycan Millî Dram Tiyatrosunun sanatçılarıdır. Şairi ve eserlerini sevenler, oyunu izler ve duygularını anlar yaşar. Bu gösteriye, Türkiye'nin Bakü Büyük Elçisi Erkan Özoral ve eşi Meltem Özoral da katılır, Nargin adasındaki esir Türklere atfedilmiş ve bu adadaki esir Türklerin dramını en iyi şekilde gözler önüne seren bu oyunu ilgiyle izlerler. Gösterinin sonunda basın mensupları ile konuşan büyükelçi ve eşi, gösterinin çok önemli olduğunu ve gösteriyi çok beğendiklerini ifade ederler. Ayrıca Büyük Elçi Erkan Özoral, tarihte bir ilki gerçekleştirerek eşi Meltem Özoral, Askerî Ateşe Tuğgeneral Zafer Ocak, Azerbaycan Deniz Kuvvetleri Komutan Yardımcısı Natig Bağirov, Kars Serhat Boyları Derneği Başkanı Muharrem Yıldız, büyükelçilik çalışanları ve basın mensupları ile Azerbaycan Deniz Kuvvetleri'ne ait bir askerî gemiyle 27 Mayıs 2017 tarihinde Nargin adasını ziyaret eder. Bu ziyaret, Nargin adasındaki Türk esirleri konusunda Türkiye'nin attığı ilk resmi adımdır. Bundan dolayı tarihî bir öneme sahiptir. Büyükelçi Özoral, basın mensuplarına Nargin'deki Türk esirleri ve Azerbaycan Türklerinin özellikle Türk esirlere yaptığı yardımlar konusunda bir röportaj verir (Sözen, 2018: 45-46).

Nargin adası hem Azerbaycan tarihinde hem de Türkiye tarihinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü Nargin, iki devlet bir millet olan Türkiye ile Azerbaycan'ın ortak tarihidir. Büyük bir tarih bilince sahip olan ve eserlerinin çoğunda tarihî konuları işleyen Refail Oğuztürk Dağlı, Nargin konusunda tiyatro eseri kaleme alarak bu konuda hem edebiyat hem de tarih alanındaki bir açığı kapatmaya çalışmıştır. Oğuztürk tarafından yazılan ve Azerbaycan Millî Dram Tiyatrosu'nda sahneye konulan bu eser hem Azerbaycan edebiyatında hem de Azerbaycan basınında önemli bir farkındalık yaratmış ve ses getirmiştir.

2. 4. Şahıs Kadrosu

Nargin Faciası'nda toplam 26 karakter bulunur. Bu karakterleri eser üzerinde yaptığımız inceleme neticesinde üç gruba ayırabiliriz. Birincisi, Türklere ve Müslümanlara yardım etmek amacıyla kurulan cemiyetlere özellikle Müslüman Hayriye Cemiyeti'ne üye olan ve 13 kişiden oluşan Azerbaycan Türkleridir. İkinci olarak, Nargin adasında esir olan ve adadan kaçırılan 8 Türk askeridir. Son olarak da düşman kuvvetlerini oluşturan Rusya'nın 5 askeridir. Ayrıca hayatta olmadığı için eserde aktif olarak yer almayan ancak eserin ve olayların kurgusu içinde bulunan, eserin birçok yerinde adı geçen ve kendisinden önemle bahsedilen Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin kurucularından biri ve Sona Hanım'ın eşi *İsrafil Bey Hacıyev* de eserin önemli bir karakteri olarak karşımıza çıkar.

2. 4. 1. Azerbaycan Türkleri

Sona Hanım Hacıyeva: Varlıklı, toprak sahibi, hayırsever ve Bakü Şehir Meclisi'nin üyesi. Sosyal ve siyasi alanlarda hizmet veren bir kadındır. Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin kurucularından biri olan İsrail Bey Hacıyev'in eşi. Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin üyesi ve 42 yaşında. Eserin başkışisi. Ziyalı (Aydın), sağlam iradeli, bilgili, kültürlü ve yiğit bir kadın. Her zorluğu yenebilen, zorluklardan korkmayan, cesaretli, birçok yabancı dil bilen, kendi öz adet ve ananesine bağlı ilim sahibi bir insan. Modern düşünceli, sosyal meselelerde aktif, akıllı ve becerikli bir kadın olarak eserde karşımıza çıkmaktadır.

Elesger Bey Memmedov: Tüccar, Sona Hanım'ın akrabası. Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin üyesi ve 50 yaşındadır. Eserin ikinci kişisi olan Elesger Bey, güvenilir, yiğit ve deli dolu bir adamdır. Cemiyetin, ihtiyaç sahibi olan insanlara yardımı konusunda önemli hizmetleri vardır. Her zaman olduğu gibi Sona Hanım'ın zor günlerinde de Sona Hanım'ın yanında duran biri olarak eserin kurgusunda önemli bir rol oynar.

Murtaza Bey Muhtarov: Petrol zengini ve hayırsever biridir. Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin kurucularından olup 56 yaşındadır. Sona Hanım'ın eşi rahmetli İsrail Bey Hacıyev'in çok yakın arkadaşıdır.

İsmayıl Bey Sefereliyev: Bakü şehrinin fahri (onursal) vatandaşı, Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin başkanı ve 53 yaşındadır.

Ağabala Quliyev: Varlıklı, toprak sahibi ve hayırsever biridir. Siyasi ve sosyal alanlarda hizmetlerde bulunan biri olarak tanınır. Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin üyesi ve 59 yaşındadır.

Mirtağı Mirbabayev: Varlıklı, toprak sahibi ve hayırsever biridir. Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin üyesi ve 37 yaşındadır.

Ejder Bey Aşurbeyov: Varlıklı, toprak sahibi, hayırsever, sosyal ve siyasi alanlarda hizmet veren biridir. Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin üyesi ve 62 yaşındadır.

Nezer İsmaylov: İvan Kolesnikov gemisinin kaptanı. Rus-Kafkas Yoldaşlığı Cemiyeti'nin üyesi ve 42 yaşındadır. Türk askerlerini gemiyle kaçıran kişidir.

Hacı Seyyid Zeki: Dinî, sosyal ve siyasi alanlarda hizmetlerde bulunan biridir. Özellikle iftar meclislerinde sohbetler veren insanlara Kur'an-ı Kerim'i anlatan, ilim sahibi ve kültürlü bir şahsiyettir. Bilgili, güzel ahlaklı, mert, sosyal işlerde çok aktif ve iyi bir hitap yeteneğine sahip olan Hacı Seyyid, 45 yaşında olup Müsavat Partisi'nin üyesidir ve Mehmet Emin Resulzâde'nin hususi hürmet gösterdiği biridir.

Ümmibanu: Elesger Bey'in eşi, Sona Hanım'ın akrabası ve 45 yaşındadır.

Tatyana: Sona Hanım'ın Rus asıllı hizmetçisidir ve 18 yaşındadır.

Hekim (Doktor): Elesger Bey vurulduğunda Elesger Bey'i tedavi etmek amacıyla eve gelen doktor.

Hizmetçi Kadın: Elesger Bey'in evinde çalışan ve hizmet eden kadın.

İsrafil Bey Hacıyev: Hayatta olmadığı için eserde aktif olarak yer almaz. Ancak eserin ve olayların kurgusunda yer aldığı, eserin birçok yerinde adı geçtiği ve kendisinden önemle bahsedildiği için esere tesir eden bir karakterdir. Eserdeki olaylar ve özellikle çatışmalar bu karakter üzerinden başlar ve devam eder. Belki de eserde aktif bir şekilde yer alsaydı Sona Hanım'dan sonra ikinci kişi olarak kendine yer bulabilirdi. Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin kurucularından biri ve Sona Hanım'ın eşidir. Vatanperver, milletsever, mert ve cesur biri olarak bilinir. Eserdeki kişiler ve eserden hareketle özellikle Azerbaycan ve Türkiye Türkleri tarafından çok sevilen ve saygı duyulan bir insandır. Halkının derdine üzülen, milletini seven, insanlara güven veren, iyi bir arkadaş, sadık bir dost ve itibarlı bir şahsiyet olarak işlenmiştir.

Özellikleri ile beraber anlattığımız bu kişilerden *Sona Hanım Hacıyeva*, *Elesger Bey Memmedov*, *Murtaza Bey Muhtarov*, *İsmayıl Bey Sefereliyev*, *Ağabala Quliyev*, *Mirtağı Mirbabayev* ve *Ejder Bey Aşurbeyov* oyunun asıl karakterleridir. Çünkü eserdeki olaylar bu karakterler arasında vuku bulur ve yaşanır. *Nezer İsmayılov*, *Hacı Seyyid Zeki*, *Ümmibanu*, *Tatyana*, *Hekim (Doktor)* ve *Hizmetçi Kadın* ise oyunun yardımcı karakterleridir.

2. 4. 2. Türk Askerleri / Zabitleri

Bu karakterler adada esir olup, Azerbaycan Türkleri tarafından kaçırılarak Türkiye'ye gönderilen sekiz rütbeli Türk askeridir. Bu askerlerin hepsi de oyunun yardımcı karakterleridir.

Süheyl İzzet: Asker, rütbesi Yüzbaşı, 35 yaşında.

Ferhat Tursun (Ferhat Dursun): Asker, rütbesi Yüzbaşı, 35 yaşında.

Şükrü Şaban: Asker, rütbesi Yüzbaşı, 35 yaşında.

Yaqub Mustafa (Yakup Mustafa): Asker, rütbesi Teğmen, 23 yaşında.

Yusif Ziya (Yusuf Ziya): Asker, rütbesi Asteğmen, 23 yaşında.

Hüseyn Hilmi (Hüseyn Hilmi): Asker, rütbesi Başçavuş, 25 yaşında.

Fehri Şakir (Fahri Şakir): Asker, rütbesi Başçavuş, 25 yaşında.

Yusif İbrahim (Yusuf İbrahim): Asker, rütbesi Başçavuş, 25 yaşında.

2. 4. 3. Rus Askerleri / Zabitleri

Esir Türk askerleri adadan kaçırıldıktan sonra bu konuyla ilgili soruşturmayı yürüten beş Rus askeridir. Bu askerler de oyunun yardımcı karakterleridir.

Qusakov: Rus subayı, rütbesi Yüzbaşı, Elahidde Süvari Jandarma Birliği'nin askeri ve 35 yaşında.

Mateqorniy: Rus subayı, Bakü Quberniya Jandarma İdaresi'nin askeri, 37 yaşında.

Antonov: Araks Askerî Gemisi'nin kaptanı, 50 yaşında.

Lukyanov: Rus askeri, rütbesi Yarbay, Bakü Quberniya Jandarma İdaresi'nin başkan vekili ve 45 yaşında.

Rudenko: Bakü Quberniya Hafiye İdaresi başkanı, 45 yaşında.

2. 5. Olay Dizisi

Nârgin Faciası, Oğuztürk'ün *Vahdet Hasreti* kitabında yer alır ve toplam elli dört sayfadan meydana gelir. Esasında eser elli sayfadır. Çünkü eserin ilk dört sayfasında eserde anlatılan olay ve kişiler hakkında bilgi verilir. Eserin birinci sayfasında eserin tam adı yazılıdır. İkinci sayfada eserde işlenen tarihî olay hakkında okuyucuya bilgi verilir. Devamında ise eserin kimler için yazıldığı ve kimlere ithaf edildiği ifade edilir. Eser, 1914-1915 yıllarında Türk-Rus cephesinde Sarıkamış Harekâtında esir düşmüş ve Nârgin adasında çok ağır şartlarda

tutuldukları için çoğunluğu ölmüş Türk askerinin ve insanın aziz hatırasına ithaf edilmiştir. Eserin üçüncü ve dördüncü sayfalarında ise yazar, eserin şahıs kadrosuyla ilgili bilgi verir ve şahıs kadrosunu ayrıntılı olarak tanıtır. Oğuztürk, eserin şahıs kadrosunu üçe ayırır.

Eser toplam altı perdeden meydana gelir. Birinci perde on üç, ikinci perde on bir, üçüncü perde beş, dördüncü perde sekiz, beşinci perde sekiz ve altıncı perde beş sayfadan oluşur. Yani asıl oyun, elli sayfadan meydana gelir.

2. 5. 1. Birinci Perde

Eserin birinci perdesi, on üç sayfadan oluşur ve en uzun perdedir. Birinci perdede *Murtaza Bey Muhtarov, Ejder Bey Aşurbeyov, Ağabala Quliyev, Sona Hanım Hacıyeva, Mirtağı Mirbabayev, İsmayıl Bey Sefereliyev, Elesger Bey Memmedov, Ümmibanu ve Tatyana* olmak üzere toplam dokuz karakter yer alır. Birinci perdedeki olaylar, İsrail Bey Hacıyev'in evi yani Sona Hanım Hacıyeva'nın evinde geçer. Perde açılır. Sona Hanım, Murtaza Bey, Ejder Bey, Mirtağı Bey, Ağabala Bey ve İsmayıl Bey kendi aralarında sohbet ederler. İsrail Bey Hacıyev'in ölümünden ve nasıl bir insan olduğundan bahsederler.

Sona Hanım, eşinin ölümünden dolayı çok üzgündür. Bu üzüntüyü dile getirir ancak eşinin ölümünü artık kabullenmiştir ve metanetli bir şekilde davranır. Kendi aralarında İsrail Bey'in geçmişte yaptıklarından söz ederler. İsrail Bey'in Tiflis'te ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde Rus ve Ermenilere karşı verdiği mücadeleyi anlatırlar. Eserin ilk çatışması birinci perdede başlar ve artarak devam eder. Murtaza Bey'in ağzından çıkan sözler ilk çatışmayı oluşturur. Fakat bu sözler Murtaza Bey'e değil, İsrail Bey'e aittir. Murtaza Bey, İsrail Bey'in sözlerini aktarır. Rahmetli İsrail Bey'in Bakü Belediye Reisine söylediği şu sözler ve aralarındaki konuşma ilk çatışmayı başlatır: *“Belediye Reisi, Bakü'de başka vazife kalmadı mı, Kursk şehrinde bütün Rus akrabalarını getirip tüm vazifeleri onlara vermişsin. Bir tane Şeyhülislam kaldı. Bu vazifeye de Kursk'tan bir Rus getir koy, işler düzelsin* (Oğuztürk, 2015: 9).”

İsrail Bey'in söylediği bu sözler, Rusların Türklere karşı yürüttükleri siyaseti açıkça ortaya koyar. Ağabala Quliyev de konuşarak çatışmayı daha da tırmandırır. Ancak bu sözler de Ağabala Bey'e değil, İsrail Bey'e aittir. Bu sözler, İsrail Bey'in Tiflis'te Rusların, Ermenilerin ve Müslümanların katıldığı bir toplantıda yaptığı konuşmanın bir bölümüdür. Bu konuşmaya Ruslar, Ermeniler ve hatta Müslümanlar çok şaşırır. Konuşma şöyledir: *“1905 yılında İrevan'da, Karabağ'da ve diğer bölgelerde binlerce Müslümanı katletmiş canileri ne Müslümanlar ne de hükümet bağışlayamaz. Bu önceden düşünülmüş ve düzenlenmiş bir katliamdır* (Oğuztürk, 2015: 9).” Ağabala Quliyev konuşmasına şöyle devam eder: *“Ermeniler propaganda yapıp İsrail Bey'e “Pantürkist ve Devlet Düşmanı” dediler. O zaman İsrail Bey, Taşnak-Sütyun Fırkası'nın gizlice hazırladığı bir belgeyi toplantıya katılanlara takdim etti. Anlaşıldı ki, Ermeniler bu katliamları daha önceden düşünmüş ve hazırlamışlar* (Oğuztürk, 2015: 9).”

Görüldüğü gibi İsrail Bey, oyunun içerisinde yer almasa da konumu gereği eserin ana karakterlerinden biri olarak karşımıza çıkar. Aslında İsrail Bey burada karakter olarak genelde bütün Türkleri, özelde ise Azerbaycan Türklerini temsil eder. Eserde Türklerin, Rus ve Ermenilere karşı verdiği mücadelenin vücut bulduğu karakterlerinden biri de İsrail Bey'dir. Bu sözlerle başlayan çatışma, ilerleyen bölümlerde şiddetini arttırarak devam eder ve doruk noktasına ulaşır.

İsrail Bey, kendisine yöneltilen bu suçlamalara karşı Taşnak-Sütyun Cemiyetinin gizlice hazırlamış olduğu planın resmi belgesini bulup toplantıda Ermenilere takdim eder. Ermenilerin Müslümanlara karşı yaptıkları eziyet ve katliamları, hatta Çar devleti memurlarının bu gerçeğe göz yumduklarını bu belgelerle ispat eder. İsrail Bey, bu belge ve bilgileri Rus memurlarından rüşvet karşılığında alır. Rus devlet memurlarının bu belgelerden ve Ermenilerin Müslümanlara karşı yaptıkları her türlü eziyetten daha önceden haberleri vardır.

Eserde işlenen konuyla ilgili verilen bilgiler, tarihî bilgi ve gerçeklerle tamamen uyuşur. Zaten yazar, derin ve uzun süren bir tarihî araştırmanın neticesinde eseri kaleme almıştır. Oğuztürk, böylelikle bir nevi tarihî gerçeklik ile sanatsal gerçekliğin sentezini yapar. Eserin bilgilendirici yönüne Sona Hanım'ın birinci perdedeki şu sözleri önemli bir örnek teşkil eder: "*Çar Rusya'nın parçala ve hüküm sür siyaseti göz önündedir. Bizi Osmanlı Türklerinden ayırmak için Ermenilerden istifade ederler. Büyük çoğunluğu Türk olan on binlerce Müslümanı, mükemmel bir şekilde silahlandığı Ermeni kuvvetleri ile öldürüyor. Savaşın sonra ise Taşnak-Sütyun Cemiyeti'nin gizli belgelerini bize veriyor. Güya ki, hiç haberleri yokmuş. Ermenileri Müslümanlar ile barıştırmak için Tiflis'te toplantı düzenlemek Çar Rusya liderlerinin siyasetiydi* (Oğuztürk, 2015: 10)." Aslında eserdeki çatışmanın doruk noktalarından biri de Sona Hanım'ın söylediği bu sözlerdir. Sona Hanım'ın bu sözleri, eserin konusu ile ilgili bilgi verir, konuyu özetler, çatışmayı ve Rusların temel siyasetini ortaya koyar.

Birinci perdede Ruslar ile Ermeniler arasındaki açık ve gizli ilişkiler gözler önüne serilir. Ruslar ile Ermeniler arasındaki gizli ve kirli münasebetler Ağabala Quliyev'in ağzından şöyle anlatılır: "*Bu işte Ermenilerin hizmeti büyüktür. Her türlü riyakârlık ve dalkavuklukla kendilerini Rus memurlarına iyi göstererek, fırsat buldukça Müslümanları kötümeye çalışırlar* (Oğuztürk, 2015: 11)." Bu duruma örnek olarak da Müslüman Hayriye Cemiyetinin ticari müşaviri Hacı Zeynalabdin Tağıyev'in Bakü'de bir dokuma fabrikası açmak istediğini, bu fabrikayı açmak için imparatora dahi müracaat ettiğini ancak imparatorun buna kesinlikle izin vermediğini dile getirirler. Çünkü Türkler ve Müslümanlar üzerinde inanılmaz bir baskı vardır.

Sona Hanım, kendisi ve eşinin Mehmet Emin Resulzâde ile görüştiklerini ve sohbet ettiklerini dile getirir. Resulzâde'nin Türklerle ve Müslümanlara yapılan baskılar karşısında söylediği şu sözleri aktarır: "*Bu imparatorluğun (Rus İmparatorluğu) başında oturanlar, hiçbir vakit biz Müslümanların özellikle de Türklerin ileriye doğru bir adım atmasına asla izin vermezler. Bağımsız olmak gerekir. Kendi devletimiz ve bu devletin başında öz milletimizin evlatları olmazsa her amacımız boşa çıkacaktır* (Oğuztürk, 2015: 12)." Bu sözler özellikle Azerbaycan Türk tarihi bakımından çok önemlidir. Resulzâde, bu sözleri ile 28 Mayıs 1918'de kurulacak tarihin ilk Türk İslam Cumhuriyeti olan Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti'ni işaret etmektedir.

Birinci perdenin ortasında konu Nârgin adasındaki Türk esirlere gelir. Murtaza Bey Muhtarov, bu durumu İsmayıl Bey'e sorar. Osmanlı Devleti'nin bu durumdan haberdar olup olmadığı tartışılır. Sona Hanım, Türk esirlere götürdükleri yardımlar hakkında konuşur. Rus askerlerinin götürdükleri yardımlara bit ve pire gibi dadanıp, bu yardımlara el koyduklarını söyler. Yardımlara el konulmaması ve bu yardımların esirlere verilmesi için Rus askerlerine rüşvet verdiklerini belirtip adadaki Türk esirlerin durumundan söz eder. Esirlerin çoğunluğu aç, susuz ve hastadır. Kışın soğuktan, yazın sıcaktan, salgın hastalıklardan, açlıktan, susuzluktan ve işkencelerden her gün 40-45 esir hayatını kaybeder. Bunların arasında Anadolu'dan esir alınmış yüksek mevkili insanlar da vardır. Esirler arasında iki yaşındaki çocuktan seksen yaşındaki ihtiyara, rütbeli askerlerden sivil vatandaşlara kadar her yaşta insan bulunur.

Adadaki Türk esirlere resmi yollardan hiçbir yardım yapılamaz. Çünkü buna müsaade edilmez. Metinde bu durumu Murtaza Bey Muhtarov anlatır. Bakü Şehir Meclisi'nde Ermenilere ve Ruslara daha çok yer verilir. Bundan dolayı bu mecliste hiçbir zaman Türkler ve Müslümanlar lehine karar çıkmaz. Murtaza Bey Muhtarov, İsrail Bey Hacıyev ve Zeynalabdin Tağıyev bu mecliste sekiz yıl çalışır fakat olumlu hiçbir sonuç elde edemezler. Bunun için Murtaza Bey Muhtarov, resmi yollardan hiçbir şeyin yapılamayacağını, ne yapılacaksa gayri resmi yollardan yapılması gerektiğini söyler.

Eserde anlatılanlara göre Türk esirlerin bu halinden, Osmanlı Devleti'nin tam anlamıyla haberi yoktur. Ancak haberi olsa da Osmanlı Devleti çok kötü bir vaziyette olduğu için buraya yardım eli uzatamaz. Lakin bu durum şimdilik böyle olsa da 1918 yılında Osmanlı Devleti bir ordu kurup, gelip Bakü'yü kurtaracaktır. Öncelikle İstanbul'a, Rusya'daki esir kampları ve

özellikle Nargin adasındaki durumu anlatması ve haber vermesi için bir adam göndermeyi düşünürler. Eserdeki vaka zincirinin asıl başlangıç noktası buraya dayanır. Sona Hanım ve diğerleri adada yaşanan olayların, Türk esirlere yapılan işkence ve baskıların Osmanlı Devleti'ne anlatılmasını isterler. Esirlerin kaçırılması fikri burada ilk olarak Sona Hanım tarafından dile getirilir. Diğerleri öncelikle bu fikre şaşırır ancak daha sonra Sona Hanım'a destek verirler.

Ağabala Quliyev, bu durumun ne kadar tehlikeli olduğunu, bu düşüncenin ortaya çıkarabileceği sonuçları ve bu işin sonucunda Müslüman Hayriye Cemiyetinin bütün kurucu ve üyelerinin ne kadar zor bir durumda kalacağını dile getirir. Diğer üyeler ise bu fikrin tehlikeli olduğunu ancak uygun bir yol bulmak gerektiğini söylerler. Sona Hanım, Nargin adasını kendine göre tasvir eder. Çünkü Sona Hanım, Nargin adasındaki Türk esirlere sürekli yardım götürdüğü için Türk esirlerin vaziyetini defalarca görmüştür. Sona Hanım, Nargin adasını ve Türk esirlerinin vaziyetini şu cümlelerle anlatır: *“O adanın adı Esir Yurdu'dur. Özü ise ölüm, hadsiz ve hesapsız azap ve eziyetin yapıldığı adadır. Her defa esirlere yardım götürüp geri geldikten sonra, odanın kapısını kilitleyip saatlerce ağlıyorum* (Oğuztürk, 2015: 15).”

Artık plan yapılır ve harekete geçilir. Bu konuyla ilgili özel bir teşkilat kurulur. Cemiyetin esirlere yardım etmesi için görevlendirdiği üyeler teşkilatta yer alır. Bunun nedeni ise dikkat çekmemektir. Kısacası Sona Hanım ve İsmayıl Bey'e görev verilir. Aslında Sona Hanım, daha önceden esirlerin kaçırılması konusunda kendine göre bir plan yapar ve bu planı şimdi açıklar. Diğer üyeler dinler ve bu plana onay verir.

Eser her ne kadar tek bir kişiyi merkeze almasa da veya tek bir kişinin merkezde olmadığı bir eser gibi görünse de Sona Hanım karakteri itibarıyla olayların merkezinde yer alır. Bundan dolayı Sona Hanım eserin başkişisidir. Sona Hanım, yaptığı planı şöyle anlatır: *“Bu konuda uzun zamandır düşünüyorum. Hatta muayyen fikirlerim de var. Bu iş birkaç aşamada olacak. Özellikle Nargin'de birkaç esiri yani birkaç Türk askerini haberdar etmek, sonra bu esirleri Nargin adasından Bakü'ye getirmek ve İslammiye Misafirhanesine yerleştirmek. Sonraki aşama ise onları gemi ile Astara'ya göndermek. İran'dan da Anadolu'ya geçirmek* (Oğuztürk, 2015: 15).”

Astara'da Elesger Bey'in ticari ilişkileri ve tanıdıkları vardır. Onların yardımlarına başvurulacaktır. Ayrıca cemiyetin, İran Konsolosluğunda Cefer Hebibullayev adında bir adamı vardır ve ona da haber gönderilecektir. Bu kişi esir Türkleri İran'da karşılayıp Anadolu'ya rahat bir şekilde gitmelerini sağlayacaktır. Esirleri Bakü'den Astara'ya İvan Kolesnikov gemisiyle göndereceklerdir. Geminin kaptanı ise güvenilir bir adam olan Nezer İsmayılov'dur.

Plan yapıldıktan sonra bütün beyler gider. Sona Hanım odada tek kalır ve düşünmeye başlar. Bu esnada Sona Hanım'ın Rus asıllı hizmetçisi Tatyana gelir. Elesger Bey ve eşi Ümmibanu'nun geldiğini haber verir. Elesger Bey ve eşi, Sona Hanım'ın yanına gelirler. Sona Hanım ile Elesger Bey akrabadır. Sona Hanım, olup biteni Elesger Bey'e anlatır. Zaten ikisi de daha önceden bu konu hakkında görüşmüştür. Sona Hanım, beylerle aldıkları son kararı Elesger Bey'e söyler. Sona Hanım, Elesger Bey ve eşi Ümmibanu bu konu hakkında kendi aralarında konuşurlar. Ümmibanu Hanım, bu işin çok tehlikeli olduğunu söyledikten sonra bu konudaki endişelerini dile getirir. Ümmibanu Hanım eşi Elesger Bey'e, neden sadece yedi veya sekiz esiri kaçırmak istediklerini ve asıl maksatlarının ne olduğunu sorar. Elesger Bey, esirlerin kaçırılma nedenlerini şu şekilde izah eder: *“Birincisi, o cehennemden bir Türk, bir Müslüman kardeşimizi kurtarmak Allah huzurunda güzel bir ameldir. İkincisi, binlerce kardeşimiz Nargin'de zulüm altında iken evimizde rahat oturmayı şahsiyetimize yakıştıramıyoruz. Üçüncüsü, en önemlisi İstanbul bu hadiseden haberdar olsun. Devlet seviyesinde işler görülsün ve adada durum nispeten iyileştirilsin. Yeter ki İstanbul bunu resmi olarak talep etsin* (Oğuztürk, 2015: 19).”

Sona Hanım, Elesger Bey'e esirleri adadan nasıl kaçıracağını ve Bakü'ye nasıl getireceğini anlatır. Rahmetli İsrafil Bey, esirlere yardım götürebilmek için Sona Hanım'a küçük bir gemi vermiştir. Sona Hanım, bu küçük gemi ile Nargin'den esirleri gizlice Bakü'ye

getirecektir. Adadaki esirlere yapılan yardımları genellikle Sona Hanım ve cemiyetin başkanı İsmayıl Bey götürür. Bundan dolayı esirleri Sona Hanım ve İsmayıl Bey kurtaracaktır. Çünkü bu iki kişiden kimse şüphelenmez. Sona Hanım, Müslüman bir kadının böyle bir şey yapacağından şüphelenmeyeceklerini düşünür. Bundan dolayı Rusların ve Ermenilerin Müslüman kadınlara bakışını şu cümlelerle anlatır: “Devlet idarelerinde bu işi Müslüman bir kadının yaptığına kim inanır? Ne Ruslar ne de Ermeniler inanırlar. Çünkü bunlar, Müslüman kadınları cahil ve düşüncesiz olarak kabul ediyorlar. Onun için akıllarına dahi gelmez (Oğuztürk, 2015: 20).”

Sona Hanım, esirleri kaçırma konusunda çok kararlıdır. Kararlılığını gösteren şu cümleleri dile getirerek birinci perde sona erer: “Yapmalıyız ve inşallah yapacağız! Yoksa içtiğimiz su, yediğimiz ekmeğe bize haram olur. Şu beş günlük fani dünya için milletin şerefi ayaklar altına alınacak (Oğuztürk, 2015: 20).”

2. 5. 2. İkinci Perde

Eserin ikinci perdesi on bir sayfadan meydana gelir ve birinci perdeden sonra en uzun perdedir. İkinci perdede *Sona Hanım, Elesger Bey, Seyyid Zeki, Ümmibanu Hanım ve Nezer İsmayılov* olmak üzere toplam beş karakter bulunur. Öncelikle Sona Hanım, Elesger Bey ve Seyyid Zeki kendi aralarında sohbet ederler. Daha sonra Ümmibanu Hanım ve Nezer İsmayılov da oyuna dâhil olur. Ama asıl konuşmalar Sona Hanım ile Elesger Bey arasında geçer. İkinci perdedeki olaylar, Bakü'nün Dağlı Mahallesi'nde Elesger Bey Memmedov'un evinde vuku bulur.

Elesger Bey, esirleri kaçırma konusunda sevinçli ve heyecanlı olmasına rağmen aynı zamanda üzgündür. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu anlatır ve bütün dünyanın Osmanlı'nın başına üşüştüğünü söyler. Elesger Bey, aslında şehit olan Türk askerleri ve gençleri için çok üzüldür. Elesger Bey konuşmasına devam ederken düşmanın isteğini ve temel amacını açıkça söyler: “Türk milletini esaret altına almak ve İslam'ı müdafaasız bırakmak (Oğuztürk, 2015: 22).” Bundan dolayı tek ümit Osmanlı'dadır. Seyyid Zeki ise Elesger Bey'in söylediklerine karşılık cihat sözcüğünü açıklayarak kendilerinin ne yapması gerektiğini şu cümlelerle anlatır: “Bazıları cihat derken bunu ölüme gitmek anlıyorlar. Cihat, yaşayarak mücadele vermektir. Herkes kendi sahasında ve alanında çalışmalıdır. Aile için çekilen zahmet, Allah yolunda verilen en güzel hediyedir. Toplum ve halk için çalışan insan, güzel insandır. Aziz Peygamberimiz buyurur ki, vatani sevmek imandandır (Oğuztürk, 2015: 23).”

Seyyid Zeki, akrabalarını ziyaret etmek için gider. Yani Elesger Bey ile Sona Hanım'ın yanından ayrılır. Bu sırada İvan Kolesnikov gemisinin kaptanı Nezer İsmayılov gelir. Esirlerin kaçırılma meselesini Elesger Bey daha önce Nezer İsmayılov ile görüşmüştür. Şimdi ise Sona Hanım ile meseleyi konuşmaya başlarlar. Sona Hanım, adadan toplam sekiz asker kaçıracaklarını söyler. Ancak Elesger Bey, Sona Hanım'ın adaya gidip askerleri kaçırması konusunda çok endişelidir ve bu endişelerini dile getirir. Sona Hanım ise Elesger Bey'e, bu konuda rahat olmasını söyler ve adaya giden yardımları her zaman kendisi götürdüğü için şüphelenmeyeceklerini ifade eder. Ancak Elesger Bey halen tereddüt içindedir ve Sona Hanım'a adaya gitmesinden adaya baskın yapmayı teklif eder. Sona Hanım, Elesger Bey'i sakinleştirir, dikkatli ve sabırlı olmasını söyler. Aslanın erkeği dişisi olmaz der ve Elesger Bey'i ikna eder.

İki gün sonra Nârgin adasına yardım götürülecek ve sekiz asker kaçırılacaktır. Elesger Bey, ertesi gün iki kişi ile birlikte Azerbaycan'ın İran sınırında olan Astara şehrine gidecektir. Elesger Bey, esirleri kaçırma planını gemi kaptanı Nezer İsmayılov'a bütün ayrıntıları ile anlatmaya başlar: “Türk askerlerini Nârgin'den Bakü'ye Sona Hanım gizli bir şekilde getirecek. İsmayıl Bey, Mirtağı Bey ve Ağabala Bey limanda bekleyecekler. Esirlere elbise getirecekler ve esirler kıyafetlerini değiştirecek. Daha sonra bu beyler, esirleri faytonla İslamiye Misafirhanesine getirecekler. Misafirhanede Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin birçok üyesi ziyafet düzenleyecek. Tabi ki bu, bir tertiptir. Esirler, akşam saat sekizde gemiyle Astara'ya yola koyulacaklar (Oğuztürk, 2015: 29-30).” Kaptan, esirleri Bakü'de limandan alıp gemide

gizleyerek Astara'ya götürecektir ve Astara'da esirleri Elesger Bey karşılayacak. Böylelikle ikinci perde müzik eşliğinde Elesger Bey'in konuşması ile sona erer.

2. 5. 3. Üçüncü Perde

Eserin üçüncü perdesi toplam beş sayfadan oluşur. Üçüncü perdede *Sona Hanım, İsmayıl Bey Sefereliyev, Ejder Bey Aşurbeyov* ve kaçırılan sekiz Türk askeri (*Süheyl İzzet, Ferhat Dursun, Şükrü Şaban, Yakup Mustafa, Yusuf Ziya, Hüseyin Hilmi, Fahri Şakir, Yusuf İbrahim*) yer alır. Üçüncü perdedeki olaylar, Sona Hanım'ın evinde geçer ve perde Türk askeri Yüzbaşı Süheyl İzzet'in konuşmasıyla başlar.

Süheyl İzzet, kendini ve diğer Türk askerlerini tanıtır ve takdim eder. Türk askerleri hemen gitmek ister. Çünkü Sona Hanım ve arkadaşlarının başını derde sokmak istemezler. Lakin Sona Hanım, buna izin vermez ve her şeyin yolunda olduğunu söyler. Sona Hanım ve arkadaşları bütün tedbirleri almıştır ve aldıkları tedbirleri Türk askerleri ile paylaşırlar. Sona Hanım, yaptığı planı askerlere anlatır. Astara'ya nasıl gideceklerini, oradan İran'a nasıl geçeceklerini ve İran'da onlara kimlerin yardımcı olacağını tek tek izah eder. Askerler yapılan plana hayran kalır ve çok şaşırırlar. Ayrıca Sona Hanım, bu perdede sosyal mesajlar da vererek bağımsızlık ve birlik konusunda önemli noktalara temas eder. Bağımsızlığın, birliğin ve güçlü olmanın önemini vurgular. Üçüncü perde Yüzbaşı Süheyl İzzet'in konuşmasıyla biter. Süheyl İzzet'in söylediği şu sözler, eserin ana düşüncesini ortaya koyar ve bir bakıma eseri özetler: “*Biz sadece İstanbul, Anadolu uğrunda değil, bütün bir milletin büyük Turan'ın bağımsızlığı uğrunda savaşıyoruz* (Oğuztürk, 2015: 36).”

2. 5. 4. Dördüncü Perde

Eserin dördüncü perdesi toplam sekiz sayfadan meydana gelir. Dördüncü perdede *Araks Askeri Gemisinin kaptanı Antonov, Elahidde Süvari Jandarma Birliği'nin Subayı Qusakov, Bakü Quberniya Jandarma İdaresi'nin Subayı Mateqornıy ve Elesger Bey Memmedov* yer alır. Elesger Bey, perdenin ortasında dâhil olur. Elesger Bey sorguya çağrılır ve esirlerin kaçırılması konusunda sorgulanır. Dördüncü perdede vuku bulan olaylar, düşman karargâhının sorgu odasında geçer. Perde subay Mateqornıy'in konuşması ile başlar.

Mateqornıy, Qusakov ve Antonov kendi aralarında Türk askerlerinin nasıl kaçtıklarını veya kaçırıldıklarını konuşur ve tartışırlar. Askerlerin büyük bir plan ile kaçırıldıklarını düşünürler ve yaptıkları araştırmalar da bunu gösterir. Bu işi, Bakü Müslüman ahalisinden varlıklı kişilerin yaptıkları konusunda hem fikirdirler. Esirleri kaçırmak için büyük bir para harcadığını tahmin ederler. Antonov, tahminlerine göre bu işi kimin ya da kimlerin yaptığını açıkça söyler ve isimlerini sayar. Ancak ellerinde hiçbir delil yoktur. Elesger Bey Memmedov, esirlerin kaçmasına yardım eden Ebdül Hüseynoğlu ve Ağa Hebibullayev düşman karargâhında hapsedilir. Hapsedilmelerine rağmen düşman kuvvetlerinin elinde bu üç kişiye dair hiçbir kanıt yoktur. Bu kişiler, Bakü'den Astara'ya gelen esirleri karşılar ve esirlerin sınırı geçmelerine yardımcı olurlar. Ancak hiçbiri suçunu itiraf etmez ve iddia edilen suçlamaları kabul etmezler. Düşman kuvvetleri ise esirlerin bu kişiler tarafından kaçırıldıklarını bilir ancak ellerinde hiçbir delil olmadığından dolayı bir şey ispat edemezler.

Elesger Bey'e suçunu itiraf etmesi için ağır işkenceler yaparlar. İşkencenin şiddetini daha da arttırmak isterler ancak aralarında fikir ayrılıkları vardır. Bundan dolayı delil bulmaya çalışırlar. Müslüman Hayriye Cemiyetinin üyeleri, Elesger Bey ve arkadaşlarının haksız yere tutuklanmalarından dolayı İmparator'un Kafkas valisine bu konuyla ilgili bir mektup yazarlar. Yazılan bu mektup, şu anda sorgu odasında Mateqornıy, Qusakov ve Antonov'un elindedir. Mektubun ortaya çıkaracağı ağır sonuçlarından korktukları için bu mektubu valiye göndermezler. Elesger Bey'i çağırırlar, bir yanlışlık olduğunu söyler ve ondan özür dilerler. Sadece resmi olsun diye Elesger Bey'den izin isteyerek ifade alırlar. Elesger Bey ve iki arkadaşı serbest bırakılır. Böylelikle dördüncü perde sona erer.

2. 5. 5. Beşinci Perde

Eserin beşinci perdesi toplam sekiz sayfadan meydana gelir. Bu perdede *Subay Qusakov, Yarbay Lukyanov ve Bakü Hafiyə Polis İdaresi'nin Başkanı Rudenko* olmak üzere üç kişi yer alır. Beşinci perdede cereyan eden olaylar, Bakü Quberniya İdaresi başkan vekili Yarbay Lukyanov'un çalışma odasında geçer. Perde Subay Qusakov'un konuşmasıyla başlar. Qusakov, Rudenko ve Lukyanov kendi aralarında konuşurlar. Beşinci perde bu üç kişinin konuşmalarından oluşur. Qusakov, Rudenko ve Lukyanov, Türk esirlerinin kaçırılma olayında Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin, Rus-Kafkas Yoldaşlığı Birliği'nin bazı üyelerinin ve Bakü'nün yerli ahalisinden birçok kişinin ilişkisi olduğunu düşünürler.

Türk esirlerinin kaçırılma olayından sonra Elesger Bey, birçok Türk esirini özellikle askerî mühendisleri adadan kaçırıp evine götürür, esirleri evinde gizler ve muhtelif yollarla İstanbul'a gönderir. Sona Hanım da bu konuda Elesger Bey'e ciddi manada yardım eder. Ancak bu durumu kanıtlayan hiçbir delil yoktur. Türk esirler kaçarken Azerbaycan ve Bakü'de stratejik öneme haiz bütün yerlerin fotoğraflarını çeker ve beraber götürürler. Bütün bu yaşananlardan sonra Sona Hanım'ı da ifadeye çağırırlar.

Rus karargâhından rütbeli memurlar esirlerin kaçırılmasıyla ilgili rapor isterler. Ancak Qusakov, Lukyanov ve Rudenko esirlerin kaçırılma olayında gerçekleri yazmazlar. Esirlerin, komutanın izni ile Bakü'ye gittiklerini fakat geri dönmediklerini rapor ederler. Qusakov, bir grup jandarma ile Elesger Bey'i izlemeyi ve gizlice takip etmeyi talep eder. Lukyanov ise Ermenilere sinirlenir ve kızar. Çünkü kendilerine ve makamlarına bir şey olmasın diye bu meselenin üstünü örtmek isterler. Ancak Ermeniler bu işin peşini bırakmak istemezler. Lukyanov, Ermenileri İran'dan Bakü'ye, Karabağ'a, İrevan'a getirdiklerini; yurt, ev, mal mülk verdiklerini ve birçok vazifeye yerleştirip adam ettiklerini söyler. Soruşturmayı hızlandırıp bir an önce bitirmek isterler. Şüpheliler var ama delil yok diye yukarıya rapor verirler.

Lukyanov'un ağzından dökülen şu ifadeler, Rusyanın hâkimiyeti altında tuttuğu Türklere karşı yürüttüğü siyaseti açıkça ortaya koyar. Bilindiği üzere Rus yönetimi Tatar adını tüm Türklere için kullanır ve "Rusya Müslümanları" ifadesi ile "Türk" kimliğini unutturmak başka bir ifadeyle Türk ve Türkçe kelimelerinin birleştirici, bir araya getirici işlevini yok etmek istemektedir: "*Rapor yazarken Bakü ve etrafında yaşayan Türklerin yerine Türk değil, Tatar yazın. Hatta Tatar da yazmayın Müslüman yazın. Bu, devlet siyasetine daha uygundur. Müslümanları Sünni ve Şii olarak da ayırın. Resmi yazışmalarda bu bir kuraldır. Türkleri sadece dinî duygular değil, bunun yanında kavmi duygular da birleştirir. Hangi hissini daha güçlü olduğu bilinmez. Bundan dolayı bu topraklarda yaşayan bütün halka Türk oldukları unutturulmalıdır. Yoksa Türkleri Osmanlı'dan ayıramayız* (Oğuztürk, 2015: 50)."

Qusakov gider, Rudenko ile Lukyanov yalnız kalırlar ve konyak içmeye başlarlar. Lukyanov, yukarıdan gelen gizli emirler doğrultusunda asıl maksat ve planlarını açıklar. Türk esirlerini kaçırılanların bazılarını gayri resmi olarak cezalandırmak isterler. Asıl amaçları budur, çünkü ellerinde hiçbir delil yoktur. Ayrıca kendi menfaatleri yani kovulmamaları, makam ve mevkiiden olmamaları için bu planı yaparlar. Şüphe çekmemek için bir ya da iki kişiyi öldürmek isterler. Sonunda bir kişinin ölümünü yeterli görür ve infaza karar verirler. Beşinci perde Lukyanov'un konuşmasıyla sona erer. Lukyanov, son olarak Türklerin ve Müslümanların hiçbir zaman birlik olmalarına izin verilmeyeceğini söyler.

2. 5. 6. Altıncı Perde

Eserin altıncı perdesi son perde olup beş sayfadan oluşur. *Ağabala Quliyev, Ejder Bey Aşurbeyov, İsmayıl Bey Sefereliyev, Elesger Bey Memmedov, Ümmibanu Hanım, Sona Hanım* ve Elesger Bey'in yarasına bakan doktor olmak üzere bu perdede toplam yedi kişi yer alır. Altıncı perdede vuku bulan olaylar Elesger Bey'in evinde geçer. Perdenin önüne Ejder Bey ile Ağabala Bey sohbet ederek gelirler. Esirlerin kaçırılma olayının soruşturması 1915 yılının Aralık ayında biter ve dosya kapanır. Cemiyetin üyeleri bu meselenin tamamen kapandığını

düşünürler ancak yine de bu durumdan rahatsızdırlar. Bu durumu Ağabala Quliyev ile Ejder Bey Aşurbeyov kendi aralarında konuşur. Tam bu sırada İsmayıl Bey, heyecanlı bir şekilde gelir ve Elesger Bey'in vurulduğunu söyler. Hızlı bir şekilde Elesger Bey'in evine giderler.

Elesger Bey, yaralı bir şekilde yerde yatar. Doktor çağırırlar, doktor gelir ve Elesger Bey'in nabzına bakar. Elesger Bey'in eşi Ümmibanu ağlar, Elesger Bey'in alnındaki ve yüzündeki teri siler. Sona Hanım da oradadır. İsmayıl Bey Sefereliyev, Ejder Bey Aşurbeyov ve Ağabala Quliyev, Elesger Bey'in yanına gelirler. Elesger Bey, tam bu sırada gözlerini açar, etrafa bakar ve kalkmak ister. Ümmibanu, Sona Hanım, Ejder Bey ve Doktor, Elesger Bey'i kaldırıp başının arkasına iki yastık koyarlar. Ümmibanu ve Sona Hanım kenara çekilir. Ejder Bey, Ağabala Bey ve İsmayıl Bey, Elesger Bey'in yanına yaklaşırlar.

Elesger Bey'e üç kişi saldırmıştır. Elesger Bey bu üç kişi ile vuruşur ancak çatışmanın ortasında bir kadın kalır ve kolundan yaralanır. Elesger Bey, belli bir süredir bu üç kişi tarafından takip edildiğini söyler. Elesger Bey, çatışma sırasında saldıranlardan birini alnından tam iki kaşının ortasından vurur. Fakat bir kadın çatışmanın ortasında kaldığı için diğer ikisini vuramaz ve yaralanır. Vaktinin az kaldığını söyler ve etrafındaki herkes gizlice ağlar. Ama Elesger Bey ağlamamalarını ister, korkmadığını ve pişman olmadığını söyler. Bilakis çok sevinçli olduğunu ifade eder. Türk kardeşlerini o adadan kurtardığı için çok mutludur.

Elesger Bey, Sona Hanım'a Osmanlı ile açıkça savaşan Rus İmparatorluğu bizi neden gizlice öldürüyor sorusunu sorar. Sona Hanım ise cevap verir: “Osmanlı büyük milletin bir kısmıdır. Rus İmparatorluğu esaret altında olan Türklerin uyanmasından korkuyor. Bundan dolayı da bizi gizlice öldürüyorlar. Cismen ölmemiz önemli değil ancak manevi yönden ölmemiz dehşettir. Bizi her gün, her saat öldürüyorlar. Milli kimliğini unutan toplumu kul köle etmekten kolay ne var? (Oğuztürk, 2015: 55).” Son perdede Türklük fikrine vurgu yapılır. Herkes millî kimliği ile gurur duyarken, bizim ise Türk olduğumuza itiraz etmek zorunda kaldığımız ifade edilir.

Elesger Bey son sözlerini söyler ve gözlerini kapar. Elesger Bey'in son sözleri şöyledir: “Türk ve Müslüman kardeşlerimizin esaretten kurtulmasına aracı oldum. Hiçbir derdim yok. Dertsizim demek azdır. Amelime ve imanıma güveniyorum. Beni yaradan Allah'ın huzuruna yüzü ak, alnı açık gidiyorum (Oğuztürk, 2015: 56).” Elesger Bey ölüme adeta meydan okur. Ölümünden korkmadığını bilakis bu uğurda öldüğü için sevinçli olduğunu söyler. Artık perdenin sonuna doğru gelinir, sahneye karanlık çöker ve ağlama sesleri duyulur. Elesger Bey artık bu dünyadan ayrılmış ve şehit olmuştur. Sona Hanım sahnenin ortasına gelir ve marş tarzında müzik sesleri duyulur. Sona Hanım öne doğru çıkar ve konuşmaya başlar. Sona Hanım bir konuşma yapar ve oyun biter.

2. 6. Yer / Mekân

Eserde anlatılan olay Azerbaycan'da yaşanır. Özellikle olayların vuku bulduğu yer veya yerler Bakü ve Nargin adasıdır. Eserin perde olarak mekân tahlili şöyledir:

Birinci Perde: İsrafil Bey Hacıyev'in evi. (Sona Hanım Hacıyeva'nın evi)

İkinci Perde: Bakü'nün Dağlı Mahallesi. Elesger Bey Memmedov'un evi.

Üçüncü Perde: İsrafil Bey Hacıyev'in evi. (Sona Hanım Hacıyeva'nın evi)

Dördüncü Perde: Düşman karargâhı, karargâhtaki hapisanenin sorgu odası.

Beşinci Perde: Bakü Quberniya Jandarma İdaresi. Başkan vekili Yarbay Lukyanov'un çalışma odası.

Altıncı Perde: Elesger Bey Memmedov'un evi.

2. 7. Zaman

Eserde anlatılan olay veya olaylar 1915 yılında cereyan eder. 1915 yılının yaz aylarından Ağustos ayını kapsar. Bu dönem, esere göre Ramazan ayına denk gelir. Eserde anlatılan olaylar, özellikle Ağustos ayı ile Aralık ayı arasında vuku bulur. Ancak eserin ikinci kişisi olan Elesger Bey'in ölmesi 1916 yılının başlarına denk gelir. Kısacası eserdeki olaylar, 1915 yılının Ağustos ayı ile 1916 yılının Ocak ve Şubat aylarına kadarki süreyi kapsar.

Sonuç

Konusu itibariyle Azerbaycan ve Türkiye'nin ortak tarihi ve edebiyatı ile ilgili olan *Nərgin Faciası*, Bahtiyar Vahapzade'nin "Bir ananın iki oğlu, Bir amalın iki kolu" diyerek dizelere nakşettiği, Haydar Eliyev'in "İki devlet bir millet." sözleriyle zihinlerimize kazıdığı gerçeğin edebî kurguyla anlatıldığı bir tiyatro eseridir. Türk askerlerini esaretten kurtarmak isteyenlerin hepsinde bu şuur görülmektedir. Sona Hanım ve arkadaşları bu bilinç ile hareket eden şahsiyetlerdir.

Altı perdeden oluşan eserde özelde millî hassasiyetlere sahip Azerbaycanlı aydınların Nərgin adasında esir tutulan Türklere yardım etme çabası, genelde ise Türk dünyasını bir araya getirecek en önemli unsur olan Türklük bilincinin oluşturulması ele alınmıştır. Eserde Sona Hanım, eğitilmiş, cesur ve vatansız bir Türk kadını olarak dikkat çeker.

Oğuztürk, kahramanlarını konuşurarak Rusların uzun yıllar boyunca hâkimiyeti altındaki Türklere uyguladığı siyasetin iç yüzünü okuruna sezdirir. Bilindiği üzere Rus Çarlığı kendi egemenliği altındaki Ermeni, Gürcü ve Rumlara sağladığı eğitim ve matbuat imkânlarını hiçbir zaman Türklere sağlamamıştır. Özellikle Türkçe gazete çıkarılmasına izin vermeyerek aydınların halkı bilinçlendirmesine engel olmuştur. Eserde bu duruma dikkat çekilmiştir.

Oğuztürk'ün, *Nərgin Faciası* adlı eserinin hem Azerbaycan edebiyatında hem Türk edebiyatında tek olması ve bu konuda başka tiyatro eserinin olmaması, bu eseri kendine özgü bir hale getirmekte ve kıymetlendirmektedir. Tarihte önemli bir yere sahip olan Nərgin adası, maalesef Türkiye'de yeterince bilinmemektedir. Bundan dolayı bu önemli tarihî olayın edebî eserlerde işlenmesi, tiyatrolarda sahneye konulması ve tanıtılması gerekmektedir. Oğuztürk, bu konuda hem Azerbaycan edebiyatında hem de Türk edebiyatında ciddi bir boşluğu doldurmaya çalışmış ve önemli bir farkındalık yaratmıştır. Eserin Türkiye Türkçesine aktarılması Türkiye'deki tiyatrolarda sahnelenmesi en büyük temennimizdir.

Kaynaklar

Arıfkızı Babayeva, E. Necip fazıl kısakürek'in "reis bey" tiyatrosu üzerine bir inceleme. *Kültür Evreni*. 201-207.

Aslan, B. (2000). *I. Dünya savaşı esnasında azerbaycan türklerinin anadolu türklerine "kardaş kömeği (yardımı)" ve bakû müslüman cemiyet-i hayriyesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Aşırılı, A. (2015). *Nərgin: sarıkamış-kafkas cephesi esirlerinin dramı*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Bal, H. (2014). *Azerbaycan cumhuriyeti'nin kuruluş mücadelesi ve kafkas islam ordusu*. İstanbul: İdil Yayıncılık.

Çetin, N. (2011). *İstiklâl marşı'mızı anlamak*. Ankara: Öncü Kitap.

Dağlı Oğuztürk, R. (2011). *Hızı-Siyazen bölgesinin tarihi*. Bakü: Hazar Üniversitesi Neşriyatı.

Dağlı Oğuztürk, R. (2015). *Sızan hakikatler (oğuzname)*. Bakü: Hazar Üniversitesi Neşriyatı.

Dağlı Oğuztürk, R. (2015). *Vahdet hasreti*. Bakü: Hazar Üniversitesi Neşriyatı.

Dağlı Oğuztürk, R. (2016). *Cennet kapıları*. Bakü: Hazar Üniversitesi Neşriyatı.

Dağlı Oğuztürk, R. (2016). *Hazreti zul kar neyn*. Bakü: AFpoliqaAF Matbaası.

Dağlı Oğuztürk, R. (2019). *Tavlu-Hun, göy-türk, aran*. Bakü: Hazar Üniversitesi Neşriyatı.

Görüryılmaz, M. (2015). *Türk islam kafkas ordusu ve ermeniler-1918-*. İstanbul: Babıalı Kültür Yayıncılığı.

Güler, T. (2012). Necip fazıl kısakürek'in yunus emre adlı tiyatrosu üzerine bir inceleme. *Turkish Studies*, 7/3:1311-1327.

Karaköse, N. (2012). *Afrika grupları komutanı kafkas islam ordusu komutanı sütlüce fabrikasının sahibi nuri paşa (killigil)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kaya, R. (2007). Tarihın hayat bulma alanı: tiyatro. *Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi (KKEFD/JOKKEF)*. 15:238-252.

Kırcı, M. (2008). Necip fazıl kısakürek'in "abdülhamid han" adlı tiyatro eseri üzerine bir inceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. ½:243-258.

Kuran, Ş. B. (2013). Necip fazıl kısakürek'in tiyatroları hakkında bazı dikkatler. *Turkish Studies*. 8/3:577-586.

Sözen, Y. (2018). Azerbaycan'ın bağımsız olmasında türkiye'nin rolü ve azerbaycan edebiyatı'ndaki yeri. *Ümummilli Lider Heyder Aliyev'in Anadan Olmasının 95-ci İldönümüne Hesr Olunmuş Azerbaycanşünaslığın Aktual Problemleri IX Beynelhalk Elmi Konferansın Materialları*, 3-4 Mayıs, Bakü: 639-641.

Sözen, Y. (2018). *Özel arşiv, röportaj metinleri: refail oğuztürk dağlı, ziyafet kasımova, abbasqulu necefzade, namiq kasimov, nazim necafov*. Bakü.

Sözen, Y. (2018). *Refail oğuztürk dağlı'nın şiir ve poemalarında yapı ve tema*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.

Uslu, A. (2016). Cahit zarifoğlu'nun "sütçü imam" adlı tiyatro eseri üzerine bir inceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9/45:226-233.

Yurt, G. (2014). Faruk nafiz'in akın ve özyurt oyunlarının türk tarih tezine katkısı açısından incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*. 3/4:433-443.